

Helena ILLNEROVÁ

ČAS PRO
SVĚTLO

Rozhovor
s Pavlem
Kovářem

Helena
ILLNEROVÁ

ČAS PRO
SVĚTLO

Rozhovor
s Pavlem
Kovářem

© Helena Illnerová, Pavel Kovář, 2014

© Portál, s. r. o., Praha 2014

ISBN 978-80-262-0763-4

Milé případné čtenářky,
milí případní čtenáři,

předem dovolte, abych se vám omluvila.

Moc kážu. Jsem příliš poučná. A hlavně se obávám,
že jsem až nesnesitelně pozitivní.

Promiňte!

S úctou

Helena Illnerová

Světlušky na počátku

Je zajímavé, že tazatelé v knižních rozhovorech často hned na začátku konstatují, že „bývá zvykem začít od dětství“, ale oni že začnou rozhovor jinak (nedávnou událostí, posledním úspěchem, filozofií...). Myslím, že knižní rozměr je prostorem pro příběh, v němž se ty nejpoutavější uzly podmiňují a směřují další úsek, umocňují exponované momenty... Jak tedy, Heleno, vzpomínáš na své dětství ty?

Měla jsem šťastné dětství v nešťastné době, a to jen díky svým rodičům, kteří mě před tou nešťastnou dobou chránili, takže jsem ji moc nepociťovala. Můj tatínek Karel Lagus vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy a poté se věnoval advokacii. Na právnickém plese se poznal s mou maminkou a byla z toho velká láska. Moje maminka měla ve své rodině také co dělat s právy. Její tatínek a můj dědeček Bohumil Baxa, doktor práv i filozofie, byl univerzitním profesorem na Masarykově univerzitě v Brně, kde byl i rektorem a dvakrát děkanem Právnické fakulty. Maminka byla vychovávána vlastenecky, však také dostala jméno Libuše, ale i demokraticky a sportovně. Byla členkou 1. oddílu skautek, který vedla Vlasta Štěpánová-Koseová, zakladatelka dívčího skautingu u nás.

Když se rodiče poznali, maminka studovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Se svatbou to ale tak lehké asi nebylo, i když maminka mi to popisovala s humorem. Tatínek byl totiž mojžíšského vyznání, i když v té době zcela asimilovaný v české společnosti, a maminka byla katolička. Moje babička z maminčiny strany si pozvala tatínka na návštěvu a první její věta prý zněla: „Děti budou samozřejmě pokřtěny.“ A tak se později i stalo. Přece jen to ale v roce 1929, kdy se rodiče brali,

bylo o něco složitější. Tehdejší doba nebyla zřejmě ještě úplně zralá pro židovsko-katolická manželství. Z kondolenčního dopisu, který napsala maminka přítelkyně z mládí po jejím úmrtí, plyne, že si od ní maminka „dávala potvrdit, že má pravdu proti rodičům“. A také když se rozkřiklo, že si maminka bere tatínka, dostávala ještě narychlo nabídky k sňatku, protože se někteří mladí mužové domnívali, že se pravděpodobně vdávat musí, a chtěli jí nabídnout své jméno. Samozřejmě se vdávat nemusela, první dítě, moje starší sestra Blanka, se narodila až roku 1936. Já jsem se narodila na úplném sklonku roku 1937.

Jakoby narození dvou dětí v poměrně krátkém odstupu stvrzovalo sílu vztahu. Navíc v době narůstající temné hrozby ze strany Německa...

Rodiče mi vždy říkali, že kdyby to bylo až po anšlusu Rakouska Hitlerem, že bych se už nenarodila. To se již začala stahovat mračna nad celou Československou republikou a samozřejmě ve zvýšené míře i nad naši smíšenou rodinou. V lednu 1939 vyloučila Jednota českých advokátů ze svých řad všechny advokáty židovského původu. V dubu 1939, již po příchodu Němců na naše území, se nechal tatínek s maminkou rozvést, aby ji i nás děti ochránil od možného pronásledování. To byla maminka první těžká chvíle, kterou velmi oplakala: musela se totiž rozvést nejen civilně, ale i církevně, a to hrozně nechtěla. (Po válce byl také tento rozvod „na oko“ hned zrušen.) Rodiče se potom s námi dětmi odstěhovali do Dobřichovic, ale i tam je tehdejší bulvár našel. Po mamčině smrti jsem objevila v její zásuvce neobyčejně sprostý článek „Libuše, která si vzala Žida“ z roku 1940. Popisuje, jak spolu bývalí manželé žijí na venkově.

Ale i další pohromy se hrnuly. Tatínek se ještě chystal uprchnout na turecký pas přes Rumunsko a dále někam k odboji, ale Turci to prozradili

Němcům, tatínek byl vyslýchán na gestapu a v říjnu 1941 povolán do úplně prvního transportu, který šel tehdy budovat koncentrační tábor Terezín. Na tuto chvíli si dobře pamatuji. Přišly jsme tehdy se sestrou z procházky, doma bylo připraveno zavazadlo, dobalovalo se a byla cítit velice sklíčená atmosféra. To byla pro maminku druhá velice těžká chvílka.

Náročné chvíle tušení, že půjde o to, jak přežít válku, o níž nikdo nevěděl, jak dlouhá bude...

Maminka se pak celou válku chovala zcela hrdinně. Nejen že se o nás děti starala, abychom nic nepocítovaly a měly normální dětství, ale hlavně přes české četníky zásobovala tatínka i celou jeho rodinu v Terezíně balíčky s jídlem. Bylo to těžké a velice riskantní. Jak těžké to bylo, jsem si opět uvědomila při četbě výše zmíněného kondolenčního dopisu, kde mamínčina přítelkyně píše, jak maminku „mrazilo po probuzení, když si vzpomněla, kolik dvoukilových balíčků musí vypravit atd.“. Vždyť jak jen sehnat za války tolik jídla! Také jsem zpětně pochopila, proč se naše hodná maminka jednou na nás děti tak moc rozzlobila, když objevila, že jsme schovávaly za prádelník jídlo, které jsme nechtěly, až se tam pak kazilo, že nám rákoskou nabila a pak nás plačící vzala na usmířenou do kina na *Madla zpívá Evropě*. To byla silná vzpomínka.

Vzápětí maminku postihla další, již třetí těžká chvílka. Její milovaný tatínek a můj dědeček Bohumil Baxa, který jí byl velkou oporou, byl za stanného práva po atentátu na Reinharda Heydricha popraven v Kobylisích. Jak asi mamince muselo být, když slyšela v radiu a četla v novinách, že: „rozsudkem stanného soudu v Praze ze dne 5. června 1942 byli odsouzeni k smrti zastřelením: 1. Baxa Bohumil,

univerzitní profesor, narozený 27. července 1874, bytem v Praze X, 2. Šámal Jaromír, profesor techniky...“ A další jména. I tento článek mám doma, i ten si maminka schovala. Dobře si pamatuji, jak se uplakaná maminka v černém oblečení vrátila k nám do Dobřichovic a vyprávěla nám o dědečkově smrti. Já jsem se ke zděšení všech zeptala: „A to už nám nebude nosit bonbony?“ To nebyl dětský cynismus, ale naprosté nepochopení toho, co vše smrtí končí. Až po mnoha letech jsem se dozvěděla trochu více o tom, jak to tehdy za války bylo. Dědeček se stal v roce 1939 předsedou Ústředí veřejných zaměstnanců a jako mnozí jiní z tohoto Ústředí odmítl kolaborovat a zapojil se do odboje prostřednictvím organizace Obrana národa. Jak mi jednou při setkání na hřbitově u jeho hrobu sdělila tehdejší sekretářka Ústředí, dědeček na sebe upozornil zejména varováním Sokolů i dalších odbojářů, že budou zatčeni, které podepsal plným jménem, aby mu bylo uvěřeno, a snad i tím, že odmítl podepsat nařízení, že všichni veřejní zaměstnanci židovského původu musejí opustit svá zaměstnání.

Statečný člověk! Kdyby na sebe neupozornil tím, co uvádíš, asi by to bylo jiným odvážným činem. Vraťme se však ještě prosím k osudu tvého otce. Pro většinu vězněných byl Terezín pouze přestupní stanicí...

Tatínek setrval v Terezíně až do podzimu 1944, kdy byl jako mnozí jiní odeslán transportem na východ. A krásný moták, který před svým odjezdem mamince napsal, končí slovy: „... a věř, prosím, jako já věřím v Boha a v Tebe.“ A tak možná maminka i věřila, ale muselo to být těžké. Tatínek byl odeslán do Osvětimi-Birkenau, ale to maminka samozřejmě nevěděla. Tatínkovi asi moc pomohlo, že ho maminka jídlem v balíčcích dobře krmila. Z motáku totiž vyplývá, že odjížděl v dobré

fyzické kondici, a v jednom z dřívějších motáků dokonce psal, že váží kolem 80 kg. Když se v květnu 1945 vrátil, byl velice hubený! Určitě mu muselo celou dobu také pomáhat vědomí, že na něho doma čekaly žena a děti, moc se na ně těšil. Ale to předbíhám.

Tatínek zůstal v Osvětimi až do evakuace tábora před blížící se frontou dne 18. ledna 1945. Z evakuačního transportu do Gross-Rosenu se mu podařilo 22. ledna s několika dalšími vězni uprchnout do lesa. Němci pak celou noc les pročesávali s vlčáckými psy, ale tatínka, zaplat' Pán Bůh, nenašli. Vždy jsem si jako dítě představovala, jaké to muselo být hrůzné slyšet ve tmě blížící a zase se vzdalující štěkot psů. Tatínka pak ukryla polská selka, ale Němci ho posléze stejně našli. Ovšem když ho vedli, že ho zastřelí, přijížděl již do vesnice první tank Rudé armády. Tatínek se pak vrátil do Prahy přes Krakov, Poprad a Košice 17. května. Na ten den, lépe řečeno na ten večer, nikdy nezapomenu. Seděli jsme všichni u večeře – maminka, my dvě se sestrou a tatínkovi mladičtí synovec a neteř, kteří se jako jediní z rodiny vrátili z koncentračních táborů –, když se najednou rozdrnčel zvonek. Někdo šel otevřít a do pokoje vcházel neznámý pán a pomalu se blížil ke stolu. Nikdo nevěděl, kdo to je, když tu najednou moje devítiletá sestra Blanka zvolala „tatínku“. Byl to on, ale nikdo ho nepoznal, protože tak hrozně zhubl proti tomu, jak vypadal před válkou.

Nicméně byl to vlastně šťastný konec téhle hrůzné životní etapy.

To ano, protože od té doby jsme byli jako rodina spolu a šťastné dětství mojí sestře a mně chránili zase oba rodiče. Avšak rodiče to tak lehké neměli. Po únoru 1948 akční výbor Advokátní komory pro Čechy v Praze potvrdil tatínkovi, že „je zatím oprávněn vykonávat advokacii...“. To

slůvko „zatím“ znělo výhrůžně. A skutečně, v roce 1950 byl tatínek z advokacie vyloučen a po dlouhém hledání zaměstnání skončil ve sklářském průmyslu. Maminka si udělala tlumočnické zkoušky z ruského jazyka a učila češtině a franštině na ruském obchodním zastupitelství. Ale padesátá léta se hlásila i jinak ošklivě.

V roce 1951 skládala moje sestra závěrečné zkoušky na základní škole v Karlíně a zkušební komise ji nedoporučila na gymnázium, přestože sestra měla samé jedničky. Chyběl jí dělnický původ, a tak jí komise doporučila, aby ji vychovávala dělnická třída. Sestra měla být zaměstnána v tehdejší ČKD, ale tam ji posléze nepřijali. Proto nakonec skončila v zahradnickém učilišti. Po roce se naštěstí stejně na gymnázium dostala, ztratila tedy jen rok. Ale pro maminku to byla další těžká chvíle jejího života; vzdělání pro ni velmi znamenalo. I tato vzpomínka mohla maminku pronásledovat, když se rozhodla na přelomu padesátých a šedesátých let dobrovolně ukončit svůj život.

Existoval jeden hlavní důvod nebo prostě příliš mnoho ran...?

V roce 1957 postihl tatínka těžký infarkt, strávil dlouhý čas v nemocnici a byl pak dán na nějakou dobu do úplného invalidního důchodu. Maminka se snažila koupit auto, aby mohla tatínka vyvážet do přírody, kterou měl velmi rád. Auta však tehdy nebyla volně ke koupi, pouze na poukaz ROH, který však tatínek nemohl dostat, protože byl v důchodu. Maminka se od jedné své přítelkyně dozvěděla, že je v Praze nějaký Belgičan, který se zajímá o nákup šperků a snad i nakupuje v Antikvě v Praze klenoty. Maminka, aniž by se s někým poradila, mu prodala svůj cenný prsten, a on jí potom, kromě určité zálohy v dolarech, které jí dal na místě, poslal peníze na devizovou prodejnu TUZEX jako „dar“ od

maminčiny švagrové. Maminka díky tomu koupila malého Fiata a vše by bylo v pořádku, kdyby se neukázalo, že dotyčný Belgičan tu skupoval šperky ve velkém, a všichni, kdo mu něco prodali, jednali proti tehdejším předpisům devizového hospodaření. Maminku čekal soud, a přestože už padesátá léta odeznívala, psal se totiž rok 1960, měl být veden jako „soud s bývalými“. U maminky byl v obžalobě zdůrazňován buržoazní původ, přestože její tatínek byl univerzitní profesor, který po válce dostal Československý válečný kříž 1939 „in memoriam“. Vzpomínám si z dětství, kdy jsem se učila franštině, že slovo „bourgeoisie“ znamenalo měšťanstvo. Ale obávám se, že v onom obžalovacím spisu slovo buržoazie mělo spíše význam, jaký mu dali marxisté: vrstva boháčů a vykořisťovatelů. A ti byli samozřejmě třídní nepřátelé.

Byly jsme v té době se sestrou již v posledních ročnících na vysoké škole – sestra na stavební fakultě ČVUT a já na Přírodovědecké fakultě UK. Maminka měla velký strach, že nás po jejím odsouzení vyhodí ze školy, a stále se nám omlouvala. Noc před začátkem soudu si vzala život. To byl krutý konec relativně bezstarostného a krásného dětství. A určitě i kusu mládí. Když vzpomínám na rodiče, vždy si říkám, jak jsem šťastná, že jsem tak báječné rodiče měla.

O svých rodičích mluvíš s láskou a zajisté jim přisuzuješ klíčovou roli pro směřování ve vlastním životě. Ovlivňovali tě ale i další členové širší rodiny? Byly to postoje tvých blízkých k dobovým dilematům, co formovalo tvé přístupy k životu a lidskému společenství?

Určitě to byli hlavně rodiče, kteří mi předávali své hodnoty a formovali mé postoje. Když jsem se narodila, žila ještě babička Růženka z tatínkovy strany, ta ale potom skončila v koncentračním táboře někde na

východě. A dědeček Bohumil Baxa, o němž jsem již mluvila, byl pro mne životním příkladem občanské angažovanosti a statečnosti. Vždy se mi podle fotografií zdával přísný. Přiblížily mi ho vzpomínky jeho žáků a kolegů z Brna, které poukazovaly na jeho humor, vyprávění vtipů při přednáškách, radost z hraní taroků... Zvláště ta poslední charakteristika mě potěšila; sama jsem totiž bývala nadšeným karbaníkem.

Ale zpět k hodnotám. Určitě jsem se od rodičů učila slušnosti, pracovitosti, pravdivosti, úctě k důstojnosti každého člověka, věrnosti rodině. Od tatínka jsem se také učila velké toleranci. Tatínek měl lidi rád, uměl se s nimi bavit, nezahořkl, i když mu třeba ubližovali a v určité době se od něho odkláněli. Tatínek mě také učil tomu, umět se vypořádat se životem, nikdy se nelitovat. Neměl rád postavu Janinky z Karafiátových *Broučků*, která se mu zdála příliš pasivní. Vždy, když jsem měla sklon se litovat, mi říkal: „Nedělej mi tady Janinku.“ A to si říkám celý život, když se mi zdá, že je toho na mne naloženo moc a mám tendenci k sebelítosti. Z mamčinu příkladu jsem snad zase pochopila, co je to opravdová láska, obětavost, solidarita.

Vzpomínám si, jak maminka vypomáhala rodinným přátelům Editce a Julečkovi se znovu zařizovat, když byli v padesátých letech propuštěni z vězení. Editka přišla za války o celou rodinu včetně syna, vrátila se sama z koncentračního tábora. Juleček se vrátil z anglické armády, aby shledal, že nikdo z rodiny už nežije. Spřátelili se a dali se dohromady. V době procesu se Slánským, kdy byl u všech obžalovaných uváděn židovský původ a lidé stejného původu se zalekli, že na ně znovu přijde řada a začali utíkat přes hranice, se Editka s Julečkem dozvěděli – ale samozřejmě to neoznámili –, že jedni z jejich známých se také chystají k odchodu. Za toto „neoznámení“ pak dostali několik let, které si museli odsedět. Ale maminka, pokud si vzpomínám, pomáhala vícero lidem,

kterí na tom byli špatně. Snad také proto, že si uvědomovala, jak lidé za války pomáhali jí.

A ještě k těm postojům. Rodiče nikdy nebyli členy Komunistické strany. Tatínek ale jako bývalý vězeň pracoval ve Svazu protifašistických bojovníků a byl vždy konstruktivně naladěný. Po skončení války, ještě za svého pobytu v Košicích, napsal dopis vládě Československé republiky, v němž nabízel „své síly pro znovuvybudování vlasti“. Dnes by se toto slovní spojení mohlo zdát nadnesené, ale tehdy dozajista nadnesené nebylo. Snad jsem se trochu té konstruktivnosti a tolerance od něho naučila. Spolu s maminkou se však později po válce o osud demokracie v tehdejší Československu upřímně obávali. Vzpomínám si, jak jsem jednoho březnového dne v roce 1948 přišla domů ze školy a našla maminku v slzách – v rádiu právě hlásili, že zemřel Jan Masaryk. A začátkem září téhož roku, kdy jsme se všichni toulali jevanskými lesy, zvonil umíráček za Edvarda Beneše, nejbližšího spolupracovníka Tomáše G. Masaryka. Bylo to tehdy, jako by zvonil umíráček i za československou svobodu a demokracii.

Začínala další těžká éra v životech lidí totalitního státu...

Rodiče mě po svých životních zkušenostech neučili (bohužel?, bohudík?) jít hlavou proti zdi, ale snad jsem v životě žádné závažné kompromisy neudělala. Když moje sestra Blanka skládala závěrečné zkoušky na základní škole a předsedkyní její zkušební komise byla paní učitelka Nováková, velká komunistka, která nás učila občanskou nauku, požádali mě rodiče, abych vstoupila do pionýrské organizace – abych to „sestře neказala“. Do Pionýra jsem tedy vstoupila, ale sestře to přesto nepomohlo, protože soudružka učitelka pravila, že jsem tam stejně vstoupila

za pět minut dvanáct. Byla jsem ale ošátkovaná. Za nedobrovolný šátek jsem se styděla, ale snad jsem v té pionýrské organizaci i něco dobrého udělala, protože jsem v doučovacích kroužcích v klubovně vyučovala děti matematice či případně češtině a čtení, a to zejména na bublinách, které z úst vypouštěli Rychlonožka, Mirek Dušín, Červenáček a další z Rychlých šípů. Tak to snad přece jen k něčemu bylo.

Ale to jsem již pomalu dospívala do let, kdy mě začali ovlivňovat kamarádi a kamarádky. S nimi jsem se vždy o všem, i o politice, bavila otevřeně. Vzpomínám na jednu vášnivou debatu v noclehárně na horách, již v prvním ročníku na vysoké škole, kdy jsme se přeli až do rána. Jeden spolužák to už ke konci nevydržel a řekl: „Před třemi lety bych se ještě cítil povinen všechny ty vaše řeči oznámit.“ A my jsme unisono odpověděli: „No to bychom ti určitě rozbili hubu.“ Možná, že jsme to řekli ještě hůře. Ale mladí lidé spolu silně cítí a nevím o tom, že by někdy některý z mých přátel donášel. Takže v debatách jsme si určitě třibili své názory.

Vzpomínáš na vyhraněné učitele, ať už jde o kterýkoli stupeň škol?

Své paní učitelky z obecné školy, zejména paní učitelku Urbanovou a Rybovou, bych si dala do srdíčka. Byly k dětem laskavé a naučily. Mezi 6. a 9. třídou vzpomínám zejména na pana učitele Fořta, fyzikáře a našeho třídního, moudrého muže, který se snažil svými posudky vylepšit náš „kádrový profil“, když jsme ve svém životopise neměly nic kladného: ani dělnický původ, ani matku samoživitelku, ani rodiče v Komunistické straně. A pak ještě na paní profesorku Markovou, češtinářku, kterou jsme my holky milovaly. Byla to jemná paní, kterou k nám z trestu přeložili z gymnázia, protože její manžel byl v té době jako bývalý válečný voják v anglické armádě zavřený ve věznici Mírov. Paní profesorka Marková byla

jako žena zahraničního vojáka internovaná za války i s dcerou v táboře ve Svatobořicích, a tak naši třídu naučila zpívat lidovou píseň „U Svatobořic, v širé rovině“. Tu jsme potom s nadšením zpívali. Paní profesorka se snažila vpravit do našich hlav trochu češtiny i krásné české poezie, což nebylo zcela lehké u karlínských výrostků, kteří zrovna vstupovali do puberty.

A vyvstává mi ve vzpomínkách ještě tragická postava našeho pana učitele na ruštinu Melnikova, který si neuměl vůbec udržet kázeň a jen nás tichým hlasem prosil, abychom byli chvíli ticho a neběhali a netancovali v jeho hodině po třídě. Ještě slyším jeho zoufalé volání: „Lagusová, ja eto skažu mamocke.“ Maminka se s ním totiž na třídních schůzkách bavila rusky, diskutovali spolu i o ruské poezii, měli jsme doma v originále sebrané spisy Puškina, Lermontova, Jesenina... Pan Melnikov byl „bílý Rus“, přišel k nám po bolševické revoluci v Rusku, a až v článku, který vyšel v našich novinách po roce 1989, jsem se dozvěděla, že to byl zcela vynikající byzantolog, vědec světového formátu, jeden z nejlepších znalců ikon. Snažila jsem se ho vyhledat a omluvit se zpětně za naše chování, ale zrovna krátce předtím již bohužel zemřel.

A pak ještě vzpomínám na paní učitelku Novákovou, která nás učila občanskou výchovu a byla, jak jsem se již zmínila, předsedkyní zkušební komise u mé sestry. To byla učitelka velmi mladá, plná fundamentalistického komunistického nadšení, která děti přitahovala tím, že byla schopná se zapojit i do našich her. Ale byla také nebezpečná, neboť učila děti donášet. Jednou nám např. vykládala celou hodinu, jak byl skauting špatný a proč musel být zrušen, a pak si k sobě zavolala mou spolužačku Máňu, se kterou jsme seděly v lavici, a chtěla od ní vědět, jak jsem její přednášku komentovala já. Máňa byla čestná holka a nic jí neřekla. Dnes si myslím, že paní učitelka Nováková snad nemusela být tak špatná, jen byla krutě pomýlená svou stranickou nenávistnou výchovou.

Na gymnázium jsem nikdy nechodila. Po jedné z transformací jsem po ukončení 9. třídy přešla znovu do 9. třídy, ale tentokrát již jedenáctileté střední školy v Praze-Holešovicích. Bylo to původně Francouzské gymnázium, ale „poslední maturanti zašlých gymnázií“, jak je oslovil ve své ódě na stará gymnázia profesor fyziky Simerský, končili právě ve školním roce 1953/1954, kdy jsem já na školu nastoupila. Profesori starého gymnázia byli většinou dobří, ti, kteří nově přicházeli, často ne. K těm prvním patřila např. profesorka Marie Šimáková. Učila nás matematice, a kdo se zajímal, mohl se jí skutečně naučit. Ještě ráda vzpomínám na mladého profesora Kořínka, doktora filozofie. Učil nás základům filozofie a logiky. Vyprávěl nám o Karlu Čapkovi a Tomáši G. Masarykovi, o dvou osobnostech, o kterých bylo v té době téměř zakázáno mluvit. Však také u nás dlouho nepobyl. Říkalo se, že byl přeložen jako vyučující do prvních tříd základní školy. Profesoru Kořínkovi jsem vděčná nejen za to, že nás seznamoval s naší kulturní tradicí, ale zejména za jeho odvahu, s níž i nám ukazoval, že se nemáme bát otevřeně projevit své názory.

Ve tvém životopise se nejednou v různých kontextech zmiňuje skauting jako výrazná a dlouhodobá aktivita a i zde ses o něm již zmínila. Souvislost s tvým hodnotovým zázemím je patrná, je tu také souvislost s budoucím působením ve vědě?

Do 37. oddílu skautek jsem vstoupila po válce, samozřejmě jako světluška, to jsem byla ještě malá. A světluškou jsem i zůstala, nikdy jsem se mezi skautky nedostala. Na posledním táboře na Pomezních boudách v Krkonoších jsem byla v roce 1948 a pak už byl náš oddíl zrušen, obdobně jako byly postupně zrušeny všechny skautské oddíly v Československu. Náš oddíl se nazýval Sluníčka a založily jej za války sestry Eva a Hana Filipovy – Grizzly a Bucla.

Grizzly byla v době, kdy jsme se se sestrou do oddílu dostaly, vedoucí skautek, a Bucla světlušek. Buclé potom začaly pomáhat Káj a Ouško. Zvláště na Ouško – Olgu Loskotovou ráda vzpomínám. Byla po dlouhou dobu mou láskou a životním vzorem. Přípravovala se tehdy k maturitě a šla potom na medicínu. Byla laskavá, dobrá a jemná. Před tím, než jsem u táboráku 6. července 1947, ve výroční den upálení mistra Jana Husa, skládala svůj světluškovský slib, se mnou dlouho hovořila, zda se na to již cítím, a já jsem si připadala velmi důležitá. Pak jsem přede všemi řekla: „Slibuji na svou čest, že budu vždy dobrou dcerkou Československé republiky a že budu poslušna zákona světlušek.“ Mé jméno Helena na březové kůře se spálilo a dostala jsem nové jméno – Brouček. Dnes bych mohla být jen značně zestárlý Brouk.

No, snad jsem tou dobrou dcerkou byla, i když dnes už jen České republiky. Ten zákon jsem v hlavních obrysech také dodržovala, i když možná ne vždy úplně: i. světluška mluví vždy pravdu; ii. světluška je poslušná; iii. světluška pomáhá jiným; iv. světluška je statečná a veselá; v. světluška je čistotná. Už v tomto zákoně jsou obsaženy hodnoty, které jsem v oddíle dostala, ale těch hodnot jsem samozřejmě získala daleko více: lásku k přírodě a péči o ni, přátelství, pracovitost, poctivost, schopnost spolupráce, odpovědnost. Zvláště tu poslední hodnotu, odpovědnost, považuji za důležitou. Já jsem končila jako šestník družiny a byla jsem tak již odpovědná za šest světlušek včetně sebe. Všechny tyto hodnoty jsem se později snažila předat dál, když jsem v dospělosti založila turistický oddíl mládeže, TOM, pro malá děvčata.

Ale ještě k tvé otázce, co mi skauting dal pro mé budoucí působení ve vědě. První československý prezident řekl v Čapkových *Hovorech s T. G. Masarykem*: „Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost,

obětavost, poctivost – samé požadavky života činného – a života mravního.“ A dále: „Mravnost a užitečnost vědy je v tom, že jde jen a jen, čistě a přísně za poznáním, za pravdou; ale každá pravda je nebo bude jednou dobrá pro život.“ A tak jsem snad byla v oddíle vedena i k usilování o něco dobrého, i k trpělivosti, když se mi něco nedařilo či jsem prohrávala, i k vytrvalosti na výletech, obětavosti vůči kamarádkám, poctivosti ve svém konání. A samozřejmě také k té pravdivosti, ale ta je již spojena s poctivostí.

Přestup ze střední školy na vysokou bývá vnímán jako zatím nejvýraznější změna v tom, na jaký styl výuky byl člověk předtím zvyklý. Navíc za předchozího režimu možnost takového přestupu osudově závisela na politických kritériích anebo prostě na štěstí a z tvého předchozího vyprávění mám dojem, že to tak mohlo být i u tebe. Nebo se mýlím?

Když jsem končila jedenáctiletou střední školu, byla ještě léta padesátá, psal se rok 1956. Samozřejmě že po zkušenostech s gymnáziem u sestry panovala v rodině obava, abych se bez dělnického původu vůbec na vysokou školu dostala. Mě tehdy bavilo téměř všechno. Humanitní obory jsem ze svého uvažování rychle odepsala, protože jsem měla jednak obavu, že tam vůbec nemusím být přijata, a potom jsem se také, jistě právem, obávala ideologického „znečištění“ těchto disciplín. Zvažovala jsem medicínu, kterou dodnes považuji za optimální vzdělání. Naši mě od ní ale zrazovali. Domnívali se, že jsem příliš citlivá a neunesu, když někdy nebude v mých silách pomoci svým pacientům. Myslím, že se mýlili a že silná jsem byla dost. Zvažovala jsem samozřejmě i přírodní vědy. O krásách biologie jsem tehdy bohužel nic nevěděla. Na jedenáctileté střední škole jsme probírali hlavně to, jak Mičurin šlechtil jabloně

tak, aby dávaly jablka i na Sibiři, a že v Sovětském svazu vyšlechtili krávu Poslušnici (a to postupně I, II, III, IV), která dávala nejvíce mléka na světě. Však o tom vznikla i písnička:

*Komise z města přijela,
aby tu krávu viděla,
která více mléka dává nám.
Kostromského je plemene,
převelikého vemene,
větší ho než jiná kráva má.*

A refrén:

*Ty krávo,
ty krávo,
ty více mléka dáváš nám.
Ty krávo,
ty krávo,
ty pomáháš nám plnit plán.*

S chutí jsme si ji zpívali, ale znalosti z biologie nám to nedodalo. Paní profesorka Váchová, která nás biologii učila, si tehdy zvala zájemce o medicínu do kabinetu a tajně jim vykládala, že existuje něco takového jako buňka. O genetice se však vůbec neodvažovala zmínit, ta byla tehdy charakterizována jako buržoazní pavěda, a v Brně byl dokonce doc. Jaroslav Kříženecký uvězněn za její výuku.

A tak jsem se nakonec přiklonila ke studiu chemie. Vedlo mě k tomu více důvodů. Na jedenáctiletce jsem měla na chemii prof. Doubravu,

který ji dobře vykládal. Pak mě také k tomu trochu nabádal tatínek. Jak jsem se již zmínila, pracoval tehdy ve sklářství, hodně o tom četl i překládal a začala ho bavit chemie křemíku. V neposlední řadě o chemii velmi nadšeně vykládal rodinný přítel Duha, kterého jsem dlouho znala jen pod touto skautskou přezdívkou, až jsem se později dozvěděla, že šlo o RNDr. Františka Novotného, který ještě jako skaut začínal ve dvacátých letech minulého století s rychlostní kanoistikou a jehož odchovanec z 3. vodního oddílu Jan Brzák – Felix patřil po dvě desetiletí k oporám československé reprezentace.

Chemie se na Univerzitě Karlově tehdy studovala na Matematicko-fyzikální fakultě. Zkoušky z matematiky, fyziky a chemie jsem udělala výborně, a tak jsem byla ke studiu přijata i bez potřebného původu. Doba už přece jen pokročila a ideologický fundamentalismus se zmírňoval. Po absolvování dvou let na „Mat-fyzu“ byla chemie přeřazena na Přírodovědeckou fakultu a tam již zůstala, takže jsem absolventkou této fakulty. Výraznou změnu ve výuce jsem ani nepozorovala, protože např. na přijímací zkoušky z fyziky jsem se stejně musela naučit vše sama. Jedenáctiletá střední škola mi v tomto oboru žádné pořádné vzdělání neposkytla, až na znalost jednoduchých strojů, kterou nám ještě stačil dodat již výše zmíněný výborný konzervativní pedagog prof. Simerský. Obávám se, že ve svých znalostech fyziky mám dodnes takové středoškolské „díry“.

V tehdejších časech nebylo dělené graduální studium (bakalářské, magisterské, doktorské), ale zpravidla bývalo kontinuálně pětileté. Jak jsi ho prožila?

Promluvíme o tom kontinuálním pětiletém, ze kterého jsem pak končila jako „promovaný chemik“ (či chemička, ale to bych již spíše byla

chemickou továrnou). Dnešní „doktorské“ studium, to byla tehdy aspirantura, po jejímž dokončení jsem se stala kandidátkou věd; tu jsem již „dělala“ v Akademii věd.

Ze svých kantorů si vzpomínám hlavně na profesora Škramovského, který nás učil anorganickou chemií. Byl to klasický profesor ještě starého ražení, který vždy přicházel důstojně se svým asistentem. Myslím, že příliš moderního v jeho vědě nebylo, ale tu klasickou chemii učil dobře. Organickou chemii učil výborně doc. Vyskočil, velice živý, gestikulující. Stihnout si zapsat jeho přednášky bylo téměř nadlidské, přednášel velice rychle a učebnice žádná nebyla. Jeho výklady o vazbách v různých sloučeninách byly ve své době určitě současné a snad nás i naučil chápat řád a logiku chemických reakcí. My jsme však jako primitivové měli vždy tendenci vyhledávat v jeho přednáškách hlavně tzv. „špeky“ – jaká látka způsobuje, že tchoř tolik smrdí, proč je růže červená a chrpa modrá, když v sobě mají téměř identické barvivo, atd. Kdyby nám všechny tyto znalosti v hlavě zůstaly, mohli bychom dnes být dobrými popularizátory vědy, protože dnes každý chce, aby „věda“ hlavně bavila.

Docela ráda vzpomínám i na fyzikální chemii. Do trochu zmatečných, ale pravděpodobně zasvěcených přednášek prof. Kalouska vnesl určitý řád doc. Dvořák, i když mám dojem, že termodynamiku jsme ani z jeho výkladů úplně nepochopili. Analytická chemie zaváněla vždy detektivkou – co to vlastně stanovujeme? Při praktických cvičeních z analytické organické chemie jsme běhali po všech patrech „chemáku“ a dávali kolemjdoucím čichnout k tomu málu sloučeniny, která zbyla na našem filtru, zda podle charakteristického zápachu nepoznají, co to je. Až zpětně si uvědomuji, že při našich analytických praktikách jsme téměř ještě nepoužívali moderní analytické přístroje. V roce 1960, kdy jsem celé léto stála na výstavě EXPO 58 na pražském výstavišti u Heyrovského

polarografu a vykládala zájemcům jeho podstatu a užití v analytické chemii, jsem si to musela po všech zkouškách z analytiky sama pořádně nastudovat.

V těch časech byli studenti odkázáni na zprostředkování všeho oborového od svých tuzemských učitelů, z nichž mnozí se rekrutovali ze středních škol a jako kantoři byli často výborní, leckdy lepší než ti dnešní. Ovšem spíš vzácně si student mohl „sáhnout“ na skutečnou nejnovější vědu, na školách často chyběla špičková vybavenost, přímý kontakt se zahraničními partnery a možnost absolvovat stáž...

V letech 1956 až 1961, kdy jsem byla na fakultě, neexistovala žádná možnost vycestovat někam za poznáním, žádný program Erasmus, jaký mají dnešní studenti. Jen jednou jsem jela se spolužáky na praxi do zahraničí, a to do Maďarska do továrny na mýdlo. Hlavní dojem, který jsem si z této praxe odnesla, byl neobyčejný zápach kostí uskladněných na dvoře továrny, z nichž se mýdlo vyrábělo, a dále poznatek, že barack pálenka se musí pít s mírou a že i předsedu stranické organizace továrny je možné neuposlechnout, pokud nutí člověka sníst rybí hlavu z halászlé – maďarské rybí polévky.

Na poznávací chemické praxe, i když byly jen po Československu, jsme ale jezdili rádi, ať to bylo do továrny na výrobu kyseliny sírové, či do cukrovaru. Měli jsme totiž na studiích prima partu a rádi jsme byli spolu. V létě jsme jezdili na vodu či jen tak někam tábořit pod stan, v zimě na hory. Měla jsem v té době ještě jednu „turistickou“, partu organizovanou v Československém svazu tělesné výchovy a sportu, a ani nespočítám, kolikrát jsem ve svém mládí s fakultní či turistickou partou sjela Lužnici, Otavu, Vltavu či slovenské řeky. Byla to ztráta času? Ne

úplně. Nemohli jsme vyjíždět za hranice na Západ, poznávat cizí vysoké školy či vědecká pracoviště, vytvářet si vlastní nadhled, rozhlížet se po světě, co a kde bychom rádi dále dělali. Nemohli jsme být ani příliš ambiciózní, protože naše možnosti dále se rozvíjet byly ohraničeny totalitním státem, ve kterém jsme žili, naší „chutí“ vstoupit do strany či ne. Měli jsme ale čas, abychom poznávali krásy naší země, abychom si vytvořili partu a silná přátelství. A v těchto partách, ve kterých jsme mluvili otevřeně i o naší nechuti k tehdejšímu režimu a věřili si navzájem, jsme se leckdy začali „zapouzdřovat“ a prožili v nich většinu svého života.

Vzpomínám-li na studia chemie na Přírodovědecké fakultě, vybavuje se mi zároveň přátelské prostředí mezi studenty a pedagogy, v němž se jen ojediněle ozývaly „ostrůvky negativní stranické deviace“.

Když se blížil čas dokončení studia (obhajoba diplomky, státní zkoušky), měla jsi už jasno, co po škole? Šlo o naději, jistotu nebo postupné hledání?

Jednoznačně o postupné hledání. Ve druhé polovině svého studia jsem se zaměřila na biochemii, protože chemie jako taková se mi zdála příliš odtažitá a neživá, a já jsem se chtěla přiblížit trochu životu. O biologii jako takové ani o genetice jsem se na tehdejší katedře biochemie ale bohužel nic nedozvěděla.

Katedru vedl profesor Josef Koštíř, který nás vyučoval podle předválečné anglické Baldwinovy učebnice biochemie. Zkoušky u něho probíhaly radostně a hladce. Všichni jsme se sešli, pohovořili jsme a většinou odcházeli s výbornou známkou. Jen jsme bohužel na konci studia v roce 1961 nic nevěděli např. o deoxyribonukleové kyselině, DNA, nositelce

dědičnosti, a bylo nám doporučeno, ať si o ní před státnicemi přečteme článek v populárně-vědeckém časopise *Vesmír*, který napsal tehdejší předseda Československé akademie věd František Šorm. A přitom struktura DNA, dnes tak známá dvojitá šroubovice, kterou se dá vysvětlit přenos genetické informace, byla popsána Watsonem, Crickem a Wilkinsem již v roce 1953 a autoři za tento objev dostali Nobelovu cenu v roce 1962! Profesor Koštíř byl přitom uznávaný vědec, původně středoškolský kantor, který byl jedním z otců zakladatelů biochemie v naší zemi. Právě biochemie a zejména molekulární biologie a genetika se začaly v té době v zahraničí dramaticky rozvíjet a tehdejší československá věda ve své izolovanosti a ideologicky řízené slepotě ke genetice nemohla tehdejší rychlý rozvoj zachytit. Proto jsme končili jako promovaní chemici se zaměřením na biochemii, ale o moderní biochemii jsme toho věděli pramálo. Když se mi po letech dostala do ruky knížka Watsona a Cricka *Dvojité šroubovice*, teprve jsem pochopila, jak se dá také dělat věda.

Genetika byla pro režim „buržoazní pavěda“...

Největší paradox byl, že popírání genetiky tehdejší totalitní mocí bylo zcela zbytečné. Šlo o ideologický spor, zda je vývoj jedince a jeho schopností dán genetickou výbavou, či prostředím, v němž jedinec vyrůstá. Komunistická ideologie samozřejmě vyžadovala, aby to bylo prostředí, které vývoj formuje, a proto byla genetika zakazována. Dnes je zřejmé, že pro vývoj jedince a jeho schopností je důležitá nejen jeho genetická výbava, ale i vnější prostředí, v němž se geny mohou projevovat-exprimovat či případně mohou zůstat celý život spící. A že některé vlohy, získané až za života jedince, se mohou přenést i na jeho

potomstvo. Vedle genetiky vznikla celá nová věda – epigenetika, představující široký soubor mechanismů, které mohou i dědičně ovlivňovat genovou expresi beze změny primární genetické informace. Jak říká profesor Boris Vyskot, vztah genetiky a epigenetiky je možné vyjádřit příměrem s knihou (která obsahuje veškerý text či genetickou informaci) a jejím čtením (ne vše, co je napsáno, přečteme, a to ještě různým způsobem a v různém čase). Epigenetika zdůrazňuje vliv životního prostředí na expresi genů. Spor se tím zdá být ukončen. Jeho vyústění, s nímž by mohli být spokojeni i zastánci vlivu prostředí na vývoj jedince, však ukazuje všeobecně známou pravdu, že svobodné poznávání se nikdy nesmí potlačovat.

Ani s diplomovou prací to nebylo jednoduché. Měl mi ji vést profesor Antonín Jindra, který byl odborníkem na metabolismus léčiv. Přešel však v té době na Univerzitu Komenského do Bratislavy a mne se ujal jeho mladičský asistent, který mohl být jen o čtyři roky starší než já. Později se ukázal jako dobrý a zodpovědný pedagog a vědec, ale tehdy jsem byla jeho první diplomantka, a tak před mými dotazy často prchal chodbou pryč. Aby toho nebylo dost, pracoval v té době na katedře po starší laborant, který nám vydával potřebné chemikálie pro naši práci a přitom skepticky podotýkal, že neví, co s tou biochemií vůbec jednou budeme dělat a jak se uживíme. Zpětně si uvědomuji, že nám tam nikdo nepředával žádné nadšení, tak potřebné pro mladého člověka a jeho tvořivou práci. Výjimečnou situaci v tomto směru zažívali tehdy jen studenti pracující u prof. Kocourka. Za ním také zůstala řada vynikajících odchovanců.

Samozřejmě jsem tehdy práci o metabolismu jednoho léčiva ukončila, napsala a obhájila a posléze i úspěšně složila státnice z celé chemie. Výsledky nám oznámili večer. To byl okamžik velikého štěstí.

Protancovali a prozpívali jsme se z Albertova, kde byl chemický ústav, až na Václavské náměstí a já jsem potom doma požádala svého již ovдовělého tatínka, ať jde se mnou ještě do biografu, že nejspíše neusnu. Ale tatínek, moudrý muž, mi místo kina nalil velkou štamprli slivovice a já jsem spala až do druhého dne do oběda. Tím bylo úspěšně završeno mé, z dnešního hlediska magisterské, studium.

Z čeho pak vyvěrala tvá další volba? Už jsi věděla, na co se chceš v biochemii zaměřit?

To jsem stále ještě nevěděla, ale jedno jsem věděla jistě: že bych ráda pracovala někde, kde by panoval duch nadšení a chuti do práce. Maminčin bratranec, profesor farmakologie Zdeněk Votava, mi poradil, ať to zkusím ve Fyziologickém ústavu Československé akademie věd (ČSAV), který tehdy slavil sedmé výročí svého založení, a zvláště mi doporučil mladou skupinu prof. Jiřího Křečka.

Přihlásila jsem se na stipendijní pobyt, přímo do aspirantury jsem ještě nechtěla, a byla jsem přijata. Křečkov oddělení se zabývalo vývojem jedince, konkrétně vývojem potkanů: kdy a jak se po narození mění jejich metabolismus, zvláště metabolismus tuků, jak probíhá příjem vody, kdy dochází ke změnám v hospodaření iontů, zvláště iontů sodných, jak se vyvíjejí ledviny. Výzkum pak ústil i do hledání analogií u lidských novorozenců, na které byl zaměřen Jiří Martínek, a do některých praktických dopadů, např. do výroby umělé výživy Feminaru pro předčasně odstavené děti, která se v obsahu iontů a množství a kvalitě tuků co nejvíce blížila mléku mateřskému.

Prof. Křeček vizionářsky hlásal teorii kritických vývojových period. Určité zásahy v těchto periodách podle ní mohou vyvolat pozdní důsledky

v dospělém věku či až ve stáří. Oddělení razilo přísné heslo „Srdce a mléko mateřské jsou nenahraditelné“. Já jsem pak, když jsem sama měla děti, trnula hrůzou, abych měla dost mléka a nepoškodila děti v dospělosti tím, že nebudou přiměřeně kojeny. Ale to jsem již trochu tušila, že jde maličko i o ideologický slogan: když je potkánek předčasně násilně odstaven 14. dne po narození, v době začínajícího pozvolného přirozeného dvou-týdenního odstavu, a převeden hned na pevnou stravu, může po krátkou dobu i hladovět a mít problémy s termoregulací, zatímco lidské mládě požívá po předčasném odstavu stále tekutou umělou výživu a není vystaveno takovému stresu. Takže možná hlavně to srdce mateřské je nenahraditelné.

Dostala jsem od profesora Křečka za úkol, abych studovala vliv hormonu vasopresinu na metabolismus a rozklad bílkovin v játrech, ale přepracovala jsem si toto zadání na téma své disertační práce „Tvorba močoviny v játrech potkanů za vývoje“. Močovina je konečný produkt rozpadu bílkovin v játrech savců a vzniká speciálním metabolickým pochodem, kterému se říká močovinový cyklus. Tento cyklus zahrnuje pět po sobě jdoucích reakcí katalyzovaných pěti různými enzymy. Stanovovala jsem aktivitu těchto enzymů v různých vývojových stadiích a došla jsem k závěru, že tvorba močoviny a aktivity enzymů se mění hned po narození potkanů a pak dramaticky znovu po začátku údobí odstavu, kdy se mláďata postupně odpoutávají od matky a začínají vyhledávat pevnou stravu.

Stanovovala jsem aktivitu, ale jak? Nikdo kolem mne na tomto tématu nepracoval, a tak jsem si musela sama v literatuře hledat a potom zkoušet potřebné metody. A co více, musela jsem si sama vyrobit některé látky, které jsem ke stanovování potřebovala. Nevím, zda byly tehdy uvedeny v nějakém katalogu, a kdyby i byly, nevím, jak bych na ně získala prostředky. A tak jsem začala potřebné produkty „vařit“ za četných

rad svých bývalých spolužáků, kteří se zabývali organickou syntézou. Nakonec jsem prošla křtem ohněm a i tato disertační práce, po níž jsem získala vědecký titul „kandidát věd – CSc.“ (a to již biologických) i doktor přírodních věd (RNDr.), byla na světě.

Na jedné straně práce v týmu, ale zároveň „sólo-téma“. Jaká atmosféra kolem vládla?

Skupina prof. Křečka byla mladá a nadšená. Skládala se převážně z lékařů, kteří chtěli výsledky svého výzkumu převést do praktických výstupů. Vzhledem k tomu, že šlo o vývojovou fyziologii, zajímali se hlavně o preventivní péči o novorozence a děti a měli mnoho dobrých nápadů. Vůdčím duchem této skupiny, kromě Jiřího Křečka, byl Petr Hahn. Ten studoval hlavně metabolismus tuků za vývoje a byl jediný ze skupiny, kdo ovládal výborně angličtinu, protože byl jako mladík v anglické armádě. Měl také velký smysl pro humor. Když se mnou po mém příchodu do ústavu chodil po jednotlivých laboratořích, aby mě představil, všude jsem vzbuzovala velké veselí. Až poté, co jsem si večer svlékla bílý laboratorní plášť, jsem zjistila, že mi Petr namaloval na záda černou fixou biologické označení pro samici a k tomu připsal 24. Kromě Petra mi občas radou pomohl sečtělý a pracovitý Otakar Koldovský, který studoval vývoj střeva. Učil mě sledovat a vyhledávat nové věci ve světové literatuře, což bylo vzhledem k naší tehdejší izolovanosti velmi důležité. Ne vše se ale podařilo dohledat; do Československa příliš mnoho vědeckých časopisů nepřicházelo. Psali jsme do ciziny žádosti o zaslání článků, ale ne každý nám je poslal.

Oddělení Jiřího Křečka nebylo nadšené jen pro práci, ale k mému překvapení i pro současný komunistický režim. Vedení oddělení se

scházelo v tzv. „sovětu“, který o všem rozhodoval. Téměř všichni, až na výjimky, např. Otakara Koldovského, byli členy Komunistické strany. Začala jsem si tehdy říkat, zda jsem divná já, či oni. Po mém odmítnutí vstoupit do strany mě začali označovat slovem „vikýřník“. To zřejmě proto, že se prý na společné dění dívám z vikýře půdy, že se dostatečně nezapojuji. Až v roce 1968 jsem pochopila, že to předchozí nadšení a povinné politické desetiminutovky byla už jen určitá póza. Na jaře 1968 byli najednou všichni šťastni, že zase mohou svobodně mluvit, jako snad mluvili v časném mládí, když byli ještě na škole a jako jsme mluvili my na Přírodovědecké fakultě. Příchodem vojsk Varšavské smlouvy se zakládající skupina oddělení částečně rozpadla. Petr Hahn a Otakar Koldovský emigrovali, Jirka Křeček byl vyloučen ze strany a odvolán z pozice vedoucího. A já jsem si hledala své životní téma.

A našla jsi...

Našla, to první jsem měla hned. Byla to moje rodina, děti. Vzpomínám si na krásnou a poetickou knihu *Vlhy* od Virginie Wolfové. Šest přátel z dětství se sejde po letech a každý před sebe postupně na stůl pokládá své činy, čím byl, co dokázal, co objevil, čím vynikl. Úspěchy se vrší a nakonec zbývá již jen poslední ze šestice, mladá žena. Ta otevře ruce a na stůl položí své děti. A osazenstvo kolem stolu zmlkne, protože nikdo již nic vyššího na stůl položit nemůže. Pro mě byla rodina také nejvyšší hodnotou a zůstala mým životním tématem.

Ale ty jsi měl jistě na mysli téma vědecké. To bylo samozřejmě též velice důležité, ale rodilo se pomalu. Byl to vnitřní časový systém savců, denní i roční časové uspořádání fyziologických funkcí, populárně řečeno vnitřní biologické hodiny.